

ԱՐԻՒՆԻ ՃԱՆԱՊԱՐՀԻՆ

(Շար.)

Բնութեան մէջ ստեղծուած շատ բաներ կան որոնց գեղեցկութիւնները կը մեծնան երբ դիչերը մօտենայ: Անոնք մութի թանձրութեան մէջ իյնալու եւ թաղուելու տեղ կարծես թէ բացուելիք առաւօտը կանուխէն կը զգան ու կ'ողջունեն: Իրենց ողջոյնի համերգը աստղերուն կը կապեն, կը կտրեն ամբողջ դիչերը եւ լուսաողին հետ զօրացնելով զայն՝ փառաւորապէս կը դիմաւորեն արեւելքի շառաւիղները:

Աղբիւրը է՛ն սքանչելի երգն ունի այս բոլորին մէջ: Սակայն մենք հազիւ քառորդ ժամ դադար ունեցանք, եւ տուկաւին անոր երգը չլսած, օրհնութիւնը չզգացած՝ ճամբայ ելանք վերստին:

Մեր ճամբան այս անգամ աւելի փութով շեղեցաւ ձախի վրայ, անցաւ դաշտադէտնին արեւելեան ափը եւ մրտաւ երկու բլրակներու մէջ: Անոնց ետեւ կը տարածուէր կողմնակի բլուրներով պաշարուած կլոր դաշտածոց մը որ փոքրիկ սարաւանդի մը ձեւն ունէր: Երբ մենք հասանք հին ու մեծ ուռնիի մը մօտ, որ իր խիտ ու տարածուն ճիւղերով կ'եղերէր այդ դաշտածոցին արեւմտեան մէկ մասը — հանրմա փակեց

իր ունդերը, նոյնը ըրաւ նաեւ Պէքոչը: Նեխած դիակներու հոտը զօրացաւ չուտով եւ առաջնորդ եղաւ մեր աչքերուն: Մենք տեսանք որ դաշտածոցին գրեթէ ամբողջ տարածութիւնը ծածկուած էր դիակներով: Անոնք ի՞նչպէս շրջուած էին իրարու վրայ, այր մարդի՞կ էին թէ կիներու, աղջիկներու եւ փոքրիկներու բազմութիւն մը: Կ'արժէր տեսնել, եւ ստուգել մօտէն, բայց հանրմա նշանեց ու մենք հեռացանք տարբեր ուղղութեամբ:

— Այս սիրուն լեռան ստորոտը փոխանակ անուշ օդ մ'առնելու՝ գէշ հոտ մը ծծեցինք, — ըսաւ Պէքոչ ինքնիրեն: Մինչ եւ դիակներուն նեխումի հոտէն բռնուելու տեղ՝ ուրիշ աղդեցութիւն մը կրեցի: Անոնց արտասուլոր բազմութեան տեսարանը վերստին չար յիշողութիւններուս ճամբան բացաւ ու ես երեւակայեցի զանոնք կոտորելու, բըզըքտելու կերպերը, ինչ որ տեսած էի այլ տեղի վրայ, օր ցերեկով, լոյս աշխարհի առջեւ:

Վերյիշումներս թարմ են եւ սահման հունին: Անոնց սոսկումին հետ՝ անօթութեան տապնապը կը կրծէ զիս,

բողիկուսութեան ցաւը ուրիշ կարիճ մըն է որ զիս կը խայթէ: Եւ ի՞նչ է մերկութիւնս ծածկողը, զգե՞ստ թէ արիւնաքամ մարմինիս չպրկող սեւ օձ: Զեմ գիտեր: Բայց գիտեմ որ լեռնէն վար եկող անուշ գեփիւռը ինծի համար սառնաշունչ հոսանք մըն է եւ կը փչէ ուժգին, որուն առջեւ ես կը դողամ ներսէս եւ աչքերս դուրս կուգան:

Հանրմա միւսնոյն հանդարտութիւնը ունի, կը ցուցնէ թէ բնաւ չ'ազդուիր դադար չունեցող մեր չարչարանքի ծանրութենէն: Անհոգի՞ է, անսի՞րա է: Ոչ ոք գիտէ, թերեւս իր բովանդակ խիղճը պաշարուած է կրօնական հաւատքի մտատեսիլքներով, եւ երկնքի մէջ իրեն յատկացուելիք կանանչ վրանի չքեղութիւնն ու ճոխ սպասաւորներու գեղեցկութիւնները երեւակայելէն տարբեր բան չի մտածեր:

Բայց Պէքոչը առտուան գարշելի Պէքոչը չէ, անոր մէջ քնացած ու թաղուած շատ բան է արթնցուցեր Սիւլեմանը: Նորէն կը հետաքրքրուի, նորէն կը հարցնէ.

— Ինչո՞ւ կը դողաս, ձէմա՛լ:

Զայն չեմ հաներ, պատասխանելու ո՛չ ուժ ունիմ եւ ոչ ալ տրամադրութիւն:

— Կը մտի՞ս, վախցա՞ր, թէ ոչ դիակներու տեսարանէն ազդուեցար: Նորէն լուռ եմ:

Հանրմա դեռ նոր կ'անդրադառնայ կարծես եւ միւսնոյն հարցումով կ'ընդմիջէ:

Պէքոչ կը շարունակէ.

— ... Իսկ եթէ դիակներու տեսարանէն էր որ դողալու չափ զգածուեցաւ ձէմալ, շատ կը սխալի, որովհետեւ անոնք իրեն ծանօթ մարդոց դիակները չեն եւ ոչ ալ խորքերոցի են: Անոնք ա-

մենն ալ Սվազի եւ Տրապիզոնի կողմերէն բերած ու ջարդած են:

Կ'ուզեմ այս անգամ ալ դոնէ՛ բան մ'ըսել իրրեւ արդար սրտի պատասխան այս նոր կերպ չար խօսքին դէմ: Անպիտա՛ն Պէքոչ, գազանացա՞ւ. նորէն, թէ ոչ պարզամտութեամբ կը հաւատայ թէ զիս միտթարելու փորձ կ'ընէ զոհուողները ինծի անծանօթ դարձնելով եւ անոնց բնակավայրերը իմ գաւառէս հեռու տանելով: Բայց լեզուս կը կապուի ու չոր հեւք մը ցամքած բերնէս դուրս կ'իյնայ միայն:

Լոռութիւն նորէն:

Կը քալեմ: Ապրելու հաւատքը կ'ազօտի, կեանքը խափանումի կ'երթայ, բայց տենչանք մը կայ որ դեռ ուժ ունի, դեռ յոյս մը կայ ներսիդիս:

Կրնայի՞ս այն ժամանակ մտքէս անցընել թէ այդտեղ՝ ուր մէկզմէկու վրայ ինկած բազմաթիւ մեռելներ տեսանք, ժամանակ մը վերջ անոնց վրայ պիտի աւելնային նաեւ ութը հազարի մօտ նոր զոհերու դիակներ՝ իթթիհատական միւտիւր Շիլ Հասանի ճարպիկութեամբ:

Իրիկուան մութը թանձրացեր էր երբ մենք հասանք Քիւրտ Եմլիկ ու կեցանք երկու յարկանի տունի մ'առջեւ, որ մեր մտնելիք գիւղին լաւագոյն տեղը բռնած էր: Անիկա թէեւ մասնաւոր ներբութիւն մը չունէր, գեղեցկութիւն մը չէր ներկայացներ, բայց մեծ էր եւ աջ թեւին կցուած պարտէզ մ'ունէր, որուն վայելչութիւնը կը ձգտէր համոզել թէ Քիւրտ Եմլիկը այդ տունէն աւելի չէն ու ընդարձակ տուն մը չունէր: Հետեւաբար զայն տեսնելէ վերջ այլ եւս

հեշտ էր հաւատալ թէ իրապէս հոն կը բնակէր ազգեցիկ ազա մը:

Երկու ծառաներ արտաքին դուռը բացին, մէկը ներս հրամցուց մեզ, իսկ միւսը անմիջապէս անկիւնը չղթայուած հսկայ շուն մը դսպեց եւ անոր հաջելը դադրեցուց:

Տան բակին մէջ հանրմա ձիէն վար իջաւ, ընկերացաւ զինք զիմաւորող տիկնոջ մը, որ չգիտցայ թէ ով էր եւ բարձրացաւ հարէմնոցը՝ տանող քարէ սանդուխէն վեր:

Ծառաներէն մէկը հանրմիս ձին ախոռ քաշեց, միւսն ալ շունը թողուց եւ Պէքոշին օգնեց՝ ինծի հետ անոր իշուն բերը վար առնելու: Ու երբ բերը անկիւն մը տեղաւորեցինք եւ մեզ օգնող ծառան իշուն գլուխը դէպ ի ախոռ դարձուց, տեսայ որ հարէմնոցէն վար իջաւ նիհար դէմքով, սրածայր քիթով եւ մանր աչքերով երիտասարդ մը:

Անիկա իր գլուխը դրած ունէր ասեղնազործուած գզակ մը, որուն վրայ փաթթած էր ճոխ ուլունքներով դարդարուած գոյնզգոյն չիթեր, որոնց մէկ ծայրը կը կախուէր աջ կողմէն վար՝ հասնելով մինչեւ ուսը: Մետաքսէ ծիրանեզոյն շապիկի մը վրայ հագած էր նաչխուն բանուածքներով հարստացած բաճկոն մը, որուն ազատ փէշերը հովանի կ'ընէին իր բարակ մէջքին, ուր փաթթուած վայելուչ գօտիի մը վրայ կապած էր փոքրիկ ատրճանակ մը եւ անոր քով կը փայլեցնէր կեռ դանակի մը սատափէ կոթն ու արծաթազօծ պահարանը:

Այդ երիտասարդը որ անտարակոյս տան զաւակն էր, համակրելի կեցուածքով մը մօտեցաւ մեզի, ժպտուն դէմք մը ներկայացուց, վայելուչ բարեւ մը տուաւ թէ՛ Պէքոշին, թէ՛ ինծի եւ առաջնորդեց մեզ հարէմնոցին

ձախ կողմը բարձրացող ուրըշ աստիճանէ մը, որ հիւրանոց կը տանէր:

Պէքոշը Քիւրա Եմլիկցի էր, շատ լաւ կը ճանչնար այդ տունը եւ մեզ առաջնորդող երիտասարդը որ Սլօ պէյ կը կոչուէր: Անոր հայրը սովորական աղքատ Քիւրա մը ծնած էր, սակայն, վերջէն կատարած իր ճարպիկ խաղերուն եւ անդուծ վերաբերումներուն շնորհիւ աւագակային կեանքէն աղայական վիճակին էր հասեր, անորոշ ու անկարելորդ կարգէն որոշ ու ազգեցիկ դիրքին էր բարձրացեր, այնպէս որ տեսած էր օր մը թէ այլ եւս ոչ ոք կրնայ իր հրամանէն դուրս ելլել Քիւրա Եմլիկի մէջ:

Պէքոշը իր բերանը բացեր էր ու որքան ցած ձայնով այնքան խոր ախորժակով կը պատմէր ինծի այդ տան մասին ինչ որ գիտէր: Անիկա, անշուշտ տեսնելով որ դեռ վարանումներու նըշաններ ցոյց կուտամ, կը ջանար ապահով տան մը մէջ գտնուելնիս զգացնել ինծի: Այսպէս կ'ուզէի հասկնալ իր նըպատակը իր պատմելու եղանակէն: Պէքոշ դեռ կը շարունակէր պատմել երբ մենք մտանք հիւրանոցին արտաքին սենեակը:

Սենեակին աջ անկիւնը գունագեղ բազմոցի մը վրայ գեղազարդ բարձ մը կար: Սլօ պէյ տեղ առաւ հոն ու կրթընեցաւ բարձին: Անոր մօտ համարձակ շարժումներով նստաւ Պէքոշը: Ես ալ ուզեցի վարանումի ունէ նշան ցոյց չտալ: Մօտեցայ միեւնոյն կարգի բազմոցին վարի ծայրը, եւ սակայն, նըստելէ առաջ նախ մէկ անգամ նայեցայ ոտքերուն, որոնց քերթուածքներէն դուրս եկող արիւնները դեռ չէին դադրեր հոսելէ:

Սլօ պէյ հետեւեցաւ ինծի, ինքն ալ տեսաւ արիւնը ոտքերուն եւ սկսաւ չար

նայում քով մը քննել զիս վերէն վար:

Կէս չապիկի եւ կտրած վարտիքի մը մէջ իմ երեւոյթս ինքնին արդէն չափազանց խեղճ էր: Անոր տխուր գիծերը աւելցնող ոտքերու անտէրութիւնը բացարձակ լքումի ընդհանուր վիճակ մը կը յայտարարէր:

Հայու, անարգուած ու ասլակու անարժան համարուած Հայու զաւակ մըն էի:

Ինծի թուեցաւ թէ Սլօ պէյ իմ Հայ ըլլալս հասկնալէ յետոյ զանազան դատումներ կ'ընէր մտովին: Անիկա անշուշտ երբ կը տեսնէր իմ ողբալի կացութիւնս, չէր ուզէր հաւատալ թէ իմ կեանքս նկատելի նշանակութիւն մ'ունի տիրուհիս քով: Եւ ատոր համար, հակառակ քիչ առաջ ցոյց տուած իր քիչ թէ շատ համակրական վարմունքին՝ սրտին մէջ պահած դազանը ցոյց տուաւ անմիջապէս:

— Այս կեալուսի ձագը ո՞ր տեղացի է, Պէքոշ:

— Ծովեցի է:

— Ծովեցի՞ ... դարմանալի բան, մեր բարեկամ հանրմի՞ն կը ծառայէ այս լակոտը:

— Այո՛, եւ լաւ կը ծառայէ:

— Բայց ի՞նչպէս եղեր է որ ազատուեր է, եւ ի՞նչպէս պաշտպանուած է՝ մինչեւ հիմա ողջ մնալու համար:

— Իր հանրմը սեւէ յանձնարարութիւն մը չըրա՞ւ ձեզի: Չյայտնե՞ց թէ ինքը շատ պէտք ունի իր այս ծառային ու կը սիրէ զայն:

— Ի՞նչ կ'ըսես, Պէքոշ, այն որ Ծովեցի է՝ ի՞նչպէս կարելի կ'ըլլայ ողջ պահել: Ծովեցի չէ՞ն այն խումբ մը քէափիրները որոնք ամիսներով կղզին ապաստանեցան եւ այնքան ասպատակութիւններ կատարեցին շրջակայ գիւ-

ղերուն վրայ: Անոնք չէ՞ն որ մեր կառավարութեան զինուորներուն զխմաղբեցին քանի հեղ, եւ վերջին պահուն ալ քանի մը ոստիկաններ սպաննելէ զատ՝ զէջ կերպով մեռցուցին մեր ամենուս սիրելի Մահմետ աղան(1):

Պէքոշ լռեց, մինչ Սլօ պէյ չդադարեցաւ: Այս անգամ ինծի դարձաւ, պիչ պիչ նայեցաւ եւ հարցուց.

— Ինչո՞ւ կը դողաս, կեալուսի ձագ: Կը վախնա՞ս այս տան մէջ:

Աչքերս ցամքած էին թէ ուռած: Չեմ գիտեր: Բայց գիտեմ որ անոնք Սլօ պէյին նայելու կարկամեցան եւ ինկան կախուեցան մզմզացող ոտքերու վրայ:

— Պէյ իմ, անիկա նոր չէ որ կը դողայ: Իր այդ դողէն բռնուեցաւ կէս ժամ առաջ, երբ վարը գիւղներու բազմութեան մը մօտէն կ'անցնէինք:

Պէքոշն էր որ Սլօ պէյին ժանիքը ցցուած տեսնելով նորէն սիրտ հաւաքեր էր եւ կը պատասխանէր: Կը հասկնայի որ ինչ ձեւով ալ խօսէր Պէքոշ, իր միտքով զէջ չէր այլ եւս: Անիկա ի սրտանց կ'ուզէր իմ կեանքը ազատելու ճիգ մը կատարել:

(1) Ակնարկուած Մահմետ աղան Նաւրասարի բոլոր Քիւրտերուն պետն էր եւ ռըագործութեան մէջ մեծագոյն հրէշներէն մէկը կը հանչուէր: Անիկա որոշած էր Ծովեցի մէկ տարեկան երախայ մը իսկ ողջ չբողուլ: Եւ այս որոշման աշխատանքին մէջ ալ՝ երբ մասնակցեցաւ Ս. Նշան կղզին գրաւելու յատկացուած բանակին, արժանաւոր կերպով սպաննուեցաւ հոն ապաստանող Ծովեցի քաջերէն մէկուն կողմէն:

Մանրամասնութիւնները այս մասին կարդալ «Ծովք - Կէօլնիկ» անուն գրքիս Բ. մասին մէջ:

Կ. Խ.

Սլօ պէյ անճոռնի խնդուքը բարձրացնելով աչքերը մուկի աչքերու պէս նեղցուց եւ քիթն ու բերանը տգեղ գիշակերի մը պոստուած դիմագիծը դարձուց:

— Այո՛, ճիշդ է որ կեավուռը մեծ թէ պզտիկ՝ միշտ կեավուռ է: Անիկա երբ իրեններէն մէկուն գիակը տեսնէ, հոտ կ'առնէ, կը բարկանայ, կը նեղանայ, կը տխրի, կը դողայ, կամ աւելի ճիշդը ախ կը քաշէ ու վրէժ լուծելու միջոց մը չգտնելուն համար ինքզինքը կ'ուտէ: Այնպէս չէ՞, Պէքոչ:

— Թերեւս ...:

— Այո՛, այո՛, ինչ որ կ'ըսեմ, վրատահ եղիթ թէ ճիշդ է եւ ահա ասոր դողն ալ այդ կը հաստատէ: Ես գիտեմ, թէ աշխարհ որ կողմի վրայ ալ դառնայ՝ ասոնք այլ եւս թշուառականներ են միշտ, որոնց կաթնկերին անգամ պէտք չէ գթալ, պէտք չէ խնայել:

— Բայց ներողութիւն, հազար ներողութիւն, պէյ իմ, անիկա արդէն շատոնց իսլամ եղած է եւ ազատած է կեավուռի պէս մտածելէ: Իր կրօնական նոր հաւատքին մէջ ցոյց տուած ջերմեռանդ սրտովն է որ իր հանրմին շատ սիրելի է դարձեր:

— Այն որ սպտկած կեավուռ մը տեսնելով այս աստիճան կը տխրի ու դող կ'ելլէ, այնքան ալ գիւրին չէ հաւատալ թէ խալամ եղած է: Այս անշունորհ խրճիթը կը կեղծէ անշուշտ: Եւ ինծի համար շատ զարմանալի պարագայ մը կը թուի եթէ իսկապէս իր հանրմը կը հաւատայ թէ ասիկա սրտով իսլամ եղած է:

— Զարմանալու չէ, պէյ իմ, քանի որ անոր շնորհքին կարգ մը գիծերը ամէն տեղ գոլած է հանրմը ու կը գովէ: Ան որ այդքան խոր իսլամուհի մըն է,

չեմ կարծեր թէ իր ծառային կեղծիքները չկարողանայ գիտնալ, եւ կամ զանոնք գիտնալով ջանայ պարտկել: Ասոր հետ մէկտեղ, ինչ որ ես ալ գիտեմ ու չեմ կրնար ուրանալ, ճշմարիտ է որ այս ծառան ճարպիկ ծառայ մը կոչուելու եւ աշխատանքներէ բնաւ չյոգնելու արժանիքն ունի: Հանրմ էֆէնտիին ամուսինը եւ երեք զաւակները մեռնելէն վերջ՝ տունը շարժման մէջ պահողն ու այր մարդու ամեն կարգի գործ կատարողը այս ծառան է:

Նորէն անմեղութիւն մը պաշտպանող շնորհքը ծաղրելու վատ խնդուք մը փրցուց Սլօ պէյ: Նորէն իր նիհար դէմքին վրայ մանր աչքերը սեղմեց եւ քիթն ու բերանը նեղ թուշին հետ շնագայլի դունչ դարձուց:

— Կը հաւատամ, ատոր ալ կը հաւատամ: Շատ ճիշդ է որ այս շունները աշխատելէ բնաւ չեն յոգնիր, բայց մտքերնին ալ գիւրին չեն փոխեր եւ վաստակնին հարամ կը դարձնեն: Ատոր համար է որ ըսուած ու գրուած է թէ՛ բոլոր կեավուռները սատկեցնելու գործը ո՛չ միայն մեծ հաճոյք մըն է, այլ եւ թէ՛ այս աշխարհի վրայ, թէ՛ հանդերձեալին մէջ վարձատրուելու արժանի աշխատանք մըն է:

Պէքոչ զգաց որ իր տէրը նորէն կատաղութեան նշաններ ցոյց կուտայ, եւ ատոր համար լոեց վերստին:

Սլօ պէյ, Հայու մօտ կարօտ իր մըրլտուքները շարունակելու տեղ՝ վիզը երկարեց, գլուխը շարժեց քանի մ'անգամ եւ աչքերը կարմրելու աստիճան ուժեղ խոլրնեց:

Զգիտցայ թէ կը ժպտէր եթէ ոչ կատաղութիւնը կ'աւելցնէր իր անձայն արտայայտութիւններով:

Քիչ մը եւս լուծիւն տիրեց, բայց

հանդարտութիւն մը չգոյացաւ, իսկապէս զուրկութիւնը աւելի նիհարացաւ:

.....
.....
.....

— Է՛հ, Պէքոշ, հասկնանք, այս նոր սուտ իսլամին անունը ի՞նչ է, հարցուց վերջապէս:

— Ծէմա՛լ:

— Կ'երեւի թէ շատ բախտաւոր է, քանի որ ինքը աղուոր չեղած տակաւին՝ աղուոր անունի մը տիրացած է:

Ծաղրելու յատուկ կոպիտ խնդուքը տակաւին ամբողջովին չէր անհետացուցած իր բարակ չրթունքներուն վերայ. դարձաւ ուղղակի ինծի այս անգամ:

— Լօ՛, Ծէմալ, իրա՞ն է թէ դուն ի սրտանց իսլամ ես դարձեր: Ծիտակը շատ իմ խելքիս չի հասնիր այս բանը. սակայն ի՛նչ ալ ըլլայ, գիտցիր որ եթէ մինակդ ձեռքս հասնէիր, այս գիշեր լաւ ուրախութիւն մը կար մեզ համար. Բայց հիմա, քանի որ մեր մօտիկ բարեկամ հանրմ էֆէնտիին ծառան ես ու անոր հետ մեր տունը եկած ես, վախնալու պէտք չունիս երբեք: Դուն իմ գլխուս ու երեսիս վրայ տեղ ունիս այս տան մէջ:

Ու նորէն նոյն յիմարի խնդուքը բարձրացուց:

Յետոյ ան դարձաւ պատուհանը, իր մէկ ծառան կանչեց, շորի մաքուր կտոր մ'ուզեց ոտքերուս վէրքերը կապելու համար:

Տրամադրութիւնները փոխուեցան քիչ մը:

Թեթեւ հանդարտութեան պահէն օգտուած՝ Պէքոշ նոր հարց ըրաւ, Սլօ պէյին հայրը տեսնելու զօրաւոր բաղձանք մը յայտնեց: Մեծ պէյը սակայն

բացակայ էր տունէն, ան դացած էր հետու գիւղ մը անձնական գործով եւ յայտնի չէր թէ քանի օրէն պիտի վերադառնար:

Սլօ պէյին տուած այս տեղեկութեան վրայ Պէքոշ ցաւ յայտնեց եւ ինքզինքը դժբախտ սեպեց, որ անձամբ չէր կրնար իր յարգանքները մատուցանել անոր՝ այս այցելութեան առթիւ:

Նոյն րոպէին դուռը բացուեցաւ, ծառաներէն մէկն էր որ ներս մտաւ, շորի կտոր մը բերաւ:

— Փիս (աղտոտ) կեալուո, այս տղեկն ալ քու ազգէդ է, իսլամ է դարձեր հիմա, բայց ի սրտանց չդառնալուն համար ոտքերն է արիւններ ու վախի մէջ է ընկեր: Լաւ մը կապէ՛ անոր վիրաւորուած տեղերը որպէս զի արիւնը դադարի եւ վախն ալ անցնի:

Երեսունը անցած տարիքի մէջ երեւոյզ ծառան, որ միջահասակ կազմ մ'ունէր, պատրաստուեցաւ կատարել իր տիրոջ հրամանը: Սակայն ես չթոյլատրեցի, աչքերով հարցում մը ընելու չափ սուր նայուածք մը նետեցի եւ յետոյ շնորհակալութեան խոնարհումով խնդրեցի որ բերած շորը ինծի տայ:

Սլօ պէյ նոր հրաման մը խառնեց իր բերնին մէջ: Ես բան մը չհասկցայ, բայց ծառան հասկցաւ, ատոր համար իմ խնդրանքիս դէմ կենալու նոյն իսկ տարրական փորձ մը չկատարեց, շորը ինծի յանձնեց ու դուրս ելաւ փութով:

Ես պատուեցի զայն, երկու մասի բաժնեցի եւ ոտքերս փաթթելու սկսայ:

Պէքոշը ձեռք երկարեց, օգնեց ինծի ու յետոյ, երբ ոտքերս կապելու գործը լրացաւ, դուրս ելաւ Սլօ պէյին հետ միասին:

Պէքոշը իր տունը գնաց, Սլօ պէյն ալ հարէմնոցը անցաւ: Հապա ծառա՞ն

... ո՞վ էր այդ մարդը որ իմ ազգէս կը կոչուէր, ո՞ր տեղացի էր եւ ու՞սկից ուր ազատուած էր այդքան չափահաս տարիքի մէջ:

Մարմնոյս ամբողջական դողը հաղիւ թէ քիչ մը մարած էր, ուղեղի դող մը կը ծնէր հիմա: Մտածումներուս առանցքը ինքն իր վրայ կը թաւալէր կարծես: Բազմազան խորհուրդներ՝ նոր թէ հին՝ սկսան զալ ու անցնիլ որքան նոսր այնքան արագ եւ ուժգին:

Կը յիշեմ թէ վերջիններու մեկնումէն քիչ յետոյ՝ կեալուս կոչուած ծառան նորէն եկաւ, վառուած ճրագ մը բերաւ, տեղաւորեց զայն բարձր ճրագտեղի մը վրայ, յետոյ, նախկին ճրագն առաւ եւ լոկ մէկ նայուածք մը նետելով դուրս գնաց:

Աչքերս իրենց յոգնութեան մէջ ճիգ մ'ըրին, հետեւեցան անոր մինչեւ դուռը, ապա դարձան պատուհանը ու նայեցան վար, մինչեւ որ կորուսին զայն բակին մէկ անկիւնը:

Դարձեալ մինակ մնացի:

Դարձեալ խորհուրդ մը ծայր տրւաւ, որ կարծեցի թէ ուռեցաւ ու պայթեցաւ զանկիս մէջ: Ուրիշ մը յայտնուեցաւ, ան ալ նուաղելով ինկաւ, մարեցաւ սրտիս վրայ: Երբորդ մը գոյացաւ եւ ան ալ բարձրանալով ծով մը եղաւ ու անցաւ:

Չարչարուած սրտի եւ յոգնած մտքի երկունքին մէջ հեղհեղէս եւ բզկացի կարօտ մը՝ որ գերազոյն սէր մըն էր եւ պալարումներով փրփուր կը դառնար: Կուրծքս կը թափոտար, արիւն մը երակներէս ներս կը խուժէր եւ սրտիս

սեմին զարնուելով եւս առաւել կը դորացնէր այդ փրփրումը:

Լեռներու ազատութեան նուիրուած եղնիկները իրենց ուժգին վազքերով եւ սրտարաց մագլցումներով զիրար կը քաջալերեն ու ամենադժուարին արահեաններէն կը սլանան հովի պէս: Անոնք կ'երթան երջանկանալ լեռներու ազատութեան մէջ եւ պարարտանալ բարձունքներու սրբութեան մէջ: Որովհետեւ անմատչելի կատարները զանոնք զրկելու բաց թեւեր ունին միշտ: Իսկ մեր լեռները փուլ էին եկեր իրենց զաւթներով, եւ ամէն ազատութիւն, ամէն սրբութիւն նահատակուեր էր հրէշներու ճանկերով:

Անմեղութիւնը դժոխք չի ճանչնար: Անիկա արդարութեան երգիչն է եւ մինչեւ երկինքը հասնելու թեւեր ունի: Մենք ալ անմեղներ էինք, բայց մեր երկինքը կործաներ էր մեր գլխուն վրայ, եւ ա'լ աստղ մը չկար որ առաջնորդ ըլլար ու Աստուած մը չկար որ մեզի նոր երկինք մը ստեղծելու օգնութեան հասնէր:

Այդ երթեւեկող ծառան իսկապէս Հա՞յ մըն էր, թէ ոչ Սլօ պէ՞յ իր գազան սրտի հեղնական մէկ մոլորութն էր որ արձակեց:

Քիւրտ Եմլի՛կ, երես մը այս աշխարհի դժոխքին, ուր բնակող մարդիկ մարդ են կաղմով, զխաղձերով եւ ամէն երեւոյթներով, բայց մարդ չեն զգացումներով եւ մտածումներով: Այո՛ ուրիշ միտք կայ անոնց ներսիդին, որ կը մղէ զիրենք բարի գործ չընել, բարի բան չմտածել:

Ոչ ոք ճանչցած պիտի ըլլար այս աշխարհի վրայ սարսափելի դժոխք մը եւ անոր հակառակ երանաւէտ արքայութիւնը, եթէ ժամանակը իր յարա-

չարժ բնթացքին մէջ կարող չըլլար դուրս բերելու եւ պարզելու մարդոց ներքին կեանքը, հոն աճող զգացումներու հարադաս պատկերները:

Ճշմարիտ իրողութիւններու մէջ է որ ամէն օր մենք կը տեսնենք թէ ինչպիսի գեղեցիկ դիմակներ կան որոնք վար կ'իյնան այլ եւ այլ պարագաներու ազդեցութեան տակ եւ երեւան կ'ելլեն արտասովոր կերպով նողկալի տգեղութիւններ այդ ստուերին ետեւ կեցած ու զօրացած:

Անմեղութիւնը չարերուն համար խարէութեան դիմակ մըն է, որուն ետեւ դաւաճանութեան ահռելի զգացումները թեւ կ'առնեն օր մը գործի լծուելու:

Սլօ պէյն ալ իր մարդկային կերպարանքով, արտաքինապէս, որքան որ մէկ երկու տգեղութիւններ ունէր, գեղեցիկ էր նորէն: Իր կազմին ու շարժումներին վայելչութեան շուքը աւելի ճախացած էր իր հագուստով ու կապուստով: Սակայն ներքին կեանքը, անհատական արժէքին իրական կողմը, իսկական կեցումը՝ բոլորովին հակառակն էր: Անոր ներսիդին ամբարիշտ զգացումներու տափաստան մըն էր, ուր ամէն ցանկութիւն, ամէն բաղձանք՝ չքեղ ու առինքնող հովուերգութիւն մը կամ գիւցազներգութիւն մը դառնալու տեղ՝ աւերումի կատաղութեան եւ ուրիշները դժբախտացնելու ձգտումներով կը բարձրանար, գեղեցկութեան դաւող եւ անոր լոյսը սպաննող շարութեան զանազան գոյներով կը ներկայանար:

«Եթէ մինակդ ձեռքս հասնէիր, լաւ ուրախութիւն մը կ'ընէինք այս գիշեր» ըսաւ ինծի քիչ առաջ: Այդ խօսքը՝ Սլօ պէյնին ներքին մարդուն, անոր խաթար-

ուած հոգիին իրական ու բնական ցանկութիւններուն մէկ հարադաս արտայայտութիւնն էր անտարակոյս: Եւ ինք մինակ չէր այդ մարդին վրայ, Քիւրտ Եմլիկցիներէն եւ ոչ մէկը կ'ուզէր բարի բան մտածել: Անոնք հին Սողոմոն բնակիչներուն շարութիւնները գլած ու անցած էին արդէն ճիշդ այն ստեն երբ աշխարհի ամենէն նուրբ ու քնքուշ հրաշալիքներն եղող երախաները իրենց մայրերուն ձեռքերէն կը քաշէին, քարերուն կը դարնէին կամ կարծր գետինը կը չառփէին եւ անոնց այս ձեւով մահացման վրայ կը դուարձանային:

Այս կարգի սճրագործներով լեցուն վայրի մը մէջ ի՞նչպէս եղած է որ գեռ այսքան չափահաս Հայ մը ողջ կը մընայ ու կ'ապրի:

Հաւատալը շատ դժուար էր:

Հիմա մոռցած եմ ամեն դող, ամեն սարսուռ: Անօթութեան տաղնապը ոտքերուս մղմուկներուն հետ կը չքանայ կարծես: Անոնց տեղ, նոր, բոլորովին նոր ու անհամբեր մտածում մը պաշարած է զիս, որ յարաճուն ելեւէջ ունի եւ վճիռի մը չի յանգիր բնաւ:

Եթէ իրօք Հայ մըն էր Սլօ պէյն «կեալու» կոչած ծառան, ի՞նչպէս կրցաւ մինչեւ հիմա համբերել առանց սեւէ նշան մը ցոյց տալու: Իսկ եթէ Հայ չէր, ինչո՞ւ «կեալու» կոչուեցաւ, քանի որ այդ օրերուն մասնաւորապէս, ամէն թիւրք, Քիւրտ, Խզլաչ ու Եգիպտի իսլամ ներկայանալու եւ գիրար իսլամական հաւատքով եղբայր կոչելու սովորութիւնը ծայր աստիճան մոլեռանդութեան մը հասուցած էին, եւ մահացու մեղք մը գործած կը սեպուէր սեւէ մէկը եթէ փճացուելու արժանի պիտի չլիար: Եւ անոնով կանչէր իր իսլամ կրօնի եղբայրը:

Այդ չէր մինակ: Դեռ ուրիշ պարագայ մըն ալ կար, որ Սլօ պէյի անձին հետ կը կապուէր: Անիկա, եթէ յիշեալ մեղքն ալ նկատի չառնէր, սնամիտ եւ ըխտասարդ մըն էր իր հպարտ գիրքին մէջ, ուր ինքզինքին անշուշտ թոյլ չպիտի տար «կեամբուն» կոչելու իր ծառան: Ու ասոր հետ մէկտեղ, այս վերջինն ալ, այդ աստիճան լուռ մնալու համբերութիւնը երբեք չպիտի ունենար, եթէ իրապէս ամէն անարգանքի առջեւ խոնարհելու ստիպուող Հայ մը չըլլար: Սակայն, ինչո՞ւ չխօսեցաւ ինծի հետ: Ինչո՞ւ բան մը չըսաւ գոնէ վերջին անգամ, նոր ճրագ մը բերելու ատեն, ուր ես եւ ինք առանձին էինք:

Ինչո՞ւ իմ անհամբերութիւնս սրտի տեւէ նշանով չդիմաւորեց:

Թախծոտ պահերու մէջ ես անձկանօք սպասեցի յիշեալ ծառային դարձը տեսնել:

Սիրտս տրտմութիւն կը մաղէր, ճակատս կը յոգնէր եւ մարմնող աչքերս ի գուր մխիթարութեան յոյս մը կ'որոնէին մուլմուլացող ճրագի լոյսին մէջ:

Նախորդին տեղ միւս ծառան եկաւ: Երկու հացի հետ երկու աման լեցուն կերակուր բերաւ, տեղաւորեց առջեւ փայտէ ցած սեղանի մը վրայ եւ սովորական հիւրասիրութեան փաղաքշանքով մը հրամցուց որ ուտեմ:

Ինքը տակաւին դուրս չելած, ես վերուցի դգալը եւ սկսայ ուտել: Հիմա անկուշտ եմ, կը շարունակեմ ուտել անյապարար, կուլ կուտամ կերակուրը հացի խոշոր պատառներու հետ՝ հազիւ մէկ երկու անգամ ծամելով:

Նախապէս խորհեցայ թէ կերակու-

րը ամբողջ հացին հետ ուտելով՝ տակաւին անօթութիւնս պիտի չվերջանայ, բայց երբ տասներորդ պատառին հասայ կոկորդս դոցուեցաւ ու ա'լ չկրցայ շարունակել ուտելու: Պատճա՞ռ: Այդ կեանքին ենթակայ եղողը գիտէ միայն. ան գիտէ միայն թէ տրտմութիւնը ի՞նչ ահաւոր ելեւէջներ ունի եւ ի՞նչպէս կը ծանրացնէ մարդուս գանկը, կը ճնշէ ջղային դրութիւնը, կը կծկէ ստամոքսը ու կը փակէ ախորժակի ամեն ճամբայ:

Կարօտի անօթութիւն մը կը մեծնար ներսս եւ յաղթական կը դառնար: Ան էր որ նորէն գիտ անմխիթար դարձնելու կը տանէր, վիշտերս կ'աւելցնէր, կամքս կը փլցնէր հիմնայատակ:

Ծանր հառաչանք մը լուռութեան մէջ կը մորմոքէր: Ա՛խ, երանի՜ թէ մէկ անգամ մըն ալ Հայ կոչուած այդ ծառան գար իմ մօտ, հարցում մ'ընէի իրեն, պատասխան տար եւ խափանէր վիշտերուս վերելքի ճամբան:

Այդ փափաքս այս անգամ ալ չկատարուեցաւ:

Նորէն քիւրտ ծառան եկաւ, կոշտ թուրքերէնով հարցում ըրաւ կերակուրը քիչ ուտելուս մասին: Պատասխան չտուի, ինքն ալ առանց երկրորդելու վերցուց ամաններն ու գնաց:

Հազիւ Քիւրտ ծառան դուրս ելած էր, Սլօ պէյը ներս մտաւ նոր ու հսկայ Քիւրտի մը հետ: Անոնք ժիր մը նայեցան ինծի, աչքերնին արիւնոտեցին ու սկսան քիւրտերէն խօսիլ իրարու հետ ոտքի վրայ:

Քիւրտերէն չէի գիտեր, բայց անցողակի կը հասկնայի որ անոնք «Փլայի

ձագ» կը կոչէին զիս եւ ուրիշ «Ֆլայ»ի մըն ալ ահնարկներ ընելով կը հըրճուէին:

Գրեթէ հինգ վայրկեանի չափ անոնք նայեցան, խօսեցան, գլուխնին երեցուցին, ու ելան գացին:

Սլօ պէյ ինչո՞ւ այդ գոթ մագերով ու բոլորովին մութ գոյնով հսկայ Քիւրտը բերած էր: Ինչո՞ւ անոր յայտնած էր իմ Հայ ըլլալս: Ի՞նչ կ'ըսէին անոնք իմ մասին: Ո՞վ էր այս միւս «Ֆլայ»ն: Զիս սպաննելու ծրագի՞ր կը կադմէին թէ ոչ ինձ անծանօթ Հայր մեռցնելու որոշումով կը գուարճանային:

Այն սկզբունքները որ մարդկային քաղաքակրթութեան աչքին բարի կը նկատուին, ոճրագործութեան սիրահարներուն քով նշանակութիւն չունին: Ոճրագործին զգացումը հեզութիւնն է մարդկութիւնը սիրող գիտութեան եւ անոր բարերարութիւնը յառաջաւորող քաղաքակրթութեան: Ոճրագործին խիղճը քանդումի եւ աւերումի հաճոյքէն արեւոյդ յիմարութիւնն է, գեղեցկութիւնը պղծելու սիրահար տգիտութիւնն է:

Քիւրտ Եմլիկի ոճրագործները աշխարհի վրայ անտարակոյս գերազանցութիւն մ'ունին: Անոնք իրենց անգրթութիւնները գործադրելու մոլեգնութեան մէջ ամեն կարգի բարեկամական կապեր ալ ոտքի տակ կ'առնեն ու առնելու միշտ պատրաստ են:

Սլօ պէյ քիչ առաջ կ'ապահովցնէր իմ կեանքս, «գլխուս եւ երեսիս վրայ տեղ ունիս» կ'ըսէր, ու հիմա ալ կրնայ ետ դառնալ իր ըսածէն, կրնայ դրժել իր խոստումը, կրնայ արհամարհել հանրմիտ հանդէպ իր ունեցած բարեկամութիւնը, կրնայ պաշտպանել զայն

վիրաւորող սեւէ տեսութիւն զիս սպաննելու գործին մէջ:

Աս ալ հաճոյք մըն էր: Հաճոյք մը պիտի զգար նաեւ վաղը առաւօտ, երբ հանրմիտ զիս փնտռէր եւ ինքն ալ ստիպուէր քանի մը առարկութիւններ ընել:

Նոր ցնցում մը կը զգամ, «կեաւում» կոչուող ծառան կը յիշեմ: Կը վախնամ թէ ան պիտի տանին ջարդի, որուն հետ գոնէ մէկ անգամ խօսելու մութագր փորս մնաց:

Դող մը կը փակի ոսկորներուս: Կափկափում մը կը բռնէ երեւակայութիւնս: Դէպ ի մահ կերթան:

Նստած սենեակիս պատուհանէն կ'երեւի հարէմնոցի սանդուխին մէկ մասը: Կը նայիմ հոն, մինչեւ որ բակին ճրագը ախոռ կ'անցնի եւ լոյսերը կը քաշուին: Խաւարին մէջ ձայն մը կ'ուզեմ բարձրացնել, բայց չեմ կրնար: Խոչափողիս մէջ իրարանցում մը կայ: Զիղերը կը խլրտին ձայն մը գոյացնելու բայց հեքը աւելի զօրաւոր է, կը պըլլուի շէշտերուն ու կը խեղդէ զանոնք կոկորդիս մէջ:

Դուք կը ճանչնա՞ք չարչարանքներու խորութեան մէջ մահն իր մօտ տեսնող աղու մը ոգեւորութիւնը: Անոր մէջ ապրելու զգացումները կը թմրին, երեւակայելու կարողութիւնները կը նրւաղին, տեսութիւնները կը կարճնան, սակայն հոգին դեռ ուժ ունի, դեռ կ'ուզէ յանդուգն ըլլալ ու կը մղուի ապրելու քաղցր ցանկութիւնն ունենալ: Այո՛, անոր մէջ մահուան վախը կը սեղմէ ձայնի ջիղերը, կը ջարդէ անոնց շէշտերը, համը կը դարձնէ, բայց մզմզուկն անգամ ելեւէջ ունի դեռ՝ բողոքի ցոյց մը կատարելու, օգնութեան հաւար մը կանչելու զինք սպաննել ուզող չարագործներուն դէմ:

Գլուխս ամբողջովին զուրս հանած հատած է, նայուածքը չատ բան կը
եմ պատուհանէն եւ կը նայիմ տան բա- յայտնէ:
կը՝ պաղ ու անթարթ:

Մութին մէջ լոյս մը կը շողայ:
ձրագով մէկը հասաւ պատուհանին առ-
ջեւ, զիս տեսաւ եւ հետաքրքրուեցաւ:
Ձայն հունիմ, բայց նայուածք ունիմ:
Հոն՝ ուր որ ձայնը խեղդուած ու

(Շարունակելի)

ԿԻՒՐԵՂ ԽՐԱՅԵԱՆ

Լիոն